

A HIÚSÁGRÓL

Montaigne nagy műve, az Esszék valójában ugyanúgy summa, mint Dante Isteni színjátéka. Csakhogy míg az utóbbi a középkori műveltség szintézise, az Esszék mindannak összegzése, amit a reneszánsz ember a világról meg a történelemről, a korról meg az akkori műveltségről, az emberről és önmagáról egyáltalán elmondhat. Aligha akad még egy szerző a világirodalomban, akiről annyi mindent tudnánk, mint éppen ő róla. És akinek mondatai a rájuk rétegződő évszázadok mázsás súlya alatt is olyan üdén és kristálytisztán őrizték volna meg az író eleven hangját, mint az övéi.

Az alábbi szemelvény a III. könyv IX. fejezetéből való. A fejezet, amelynek a szerző az A hiúságról címet adta, a szöveg java részét illetően 1586/87-ben keletkezett. Montaigne-nél a cím legtöbbször csak lazán, érintőlegesen kapcsolódik a fejezetek valóságos témájához; ezért, aki a mondanivaló egyenes vonalú kifejtését várja, alighanem csalódní fog. Igaz, Montaigne a mű más részeiben is szeszélyesen vált egyik témáról a másikra, de az Esszék egyetlen fejezetének sem ilyen szertelenül csapongó a szerkezete. Montaigne sok mindenről beszél, és mindig csak futólag tér vissza, egy-két gondolat erejéig, a címben megjelölt témára.

A szerzői szándék meg a címadás miérettjein sokan gondolkodtak. A legvalószínűbb feltevés szerint Montaigne eredetileg két esszét írt, egyet az utazásról meg egyet a hiúságról, majd ahelyett, hogy a két szöveget egyszerűen összeillesztette volna, a másodikat feldarabolta, és itt-ott beillesztette az elsőbe. Montaigne A prédikátor könyvének híres szállóigéjével indít: „Minden hiábavalóság!” De ha egyszer minden hiábavaló, bármiről írhat az ember, egyszersmind a hiábavalóságról meg a hiúságról is beszél (a két fogalom ugyanis egy a latinban meg a franciában). Montaigne azért foglalkozott annyit ezzel a viszonylag hosszú fejezettel, mert különösen fontosnak tartotta. Azt is lehetne mondani, hogy – együtt A tapasztalásról című fejezettel – A hiúságról valóságos gerince, váza, mestergerendája az Esszék III. könyvének.

Montaigne mondatain töprengve sokszor eszembe jutott a fordítói munka reménytelensége, azaz – hogy az itt megszólaltatott fejezet címével éljek – hiábavalósága. De az élet egyik furcsa ellentmondása talán éppen az, hogy nem törődünk bele, sőt, küzdünk is ideig-óráig – meglehet, épp a hiúság ösztönzésére – ezzel a hiábavalósággal...¹

Lehet, hogy nincs is szembeötlőbb, mint írni róla, ráadásul pont a hiúság sugallatára. Az értelmes embernek állandóan azon kéne jártatnia az eszét, hogy mit is mond erről olyan csodálatosan a Szentírás².

Csak a vak nem látja, hogy olyan úton indultam el, amely minden különösebb erőfeszítés és minden pihenő nélkül visz egyre tovább és tovább, amíg csak akad tinta meg papír ezen a világon. A sorsom úgy alakult, hogy soha semmi rendkívüli nem volt abban, amit csináltam. Amiért hiába is állítanám össze a cselekedeteim listáját, az életem nem fog kikerekedni belőlük. Így jutottam arra az elhatározásra, hogy cselekedeteim helyett inkább a gondolataimat vetem papírra. Ismertem olyan nemesembert, aki egész életét illetően csak emésztése végeredményét tartotta megörökítésre méltónak. Nemegetszer hét-nyolc napig is ott illatoztak nála a bilik, közszemlére téve, sorban egymás mellett. Csakis erről beszélt, csakis ekörül jártak a gondolatai: minden más téma bűdös volt neki. De hát, bármennyire is illendőbb a formája, mi más volna ez az én könyvem is, ha nem egy agg elme hol kemény, hol lágy, de mindig félig emésztett ürüléke? Miközben feljegyzem szeszélyesen csapongó és folyton más formát öltő gondolataimat, bármilyen témához kapcsolódjanak is, azon töprengök, végére juthatok-e valaha is ennek a tevékenységnek, ha egyszer még Diomedesnek³ is, és egyedül a grammatika tárgykörében, nem kevesebb, mint hatezer könyvre futotta mondanivalójából? Ugyan milyen műveket alkosson az üres fecsegés, ha már a dadogás meg az akadozó beszéd leküzdésének témája is ekkora könyváradatot zúdít a világra? És ha már magukra a szavakra is ennyire rengeteg szót fecsérelnék? Ó, Pythagorász, miért is nem tudtad valamilyen varázslattal elhárítani ezt a vihart?⁴

Valamikor sok szemrehányás ért egy bizonyos Galbát,⁵ amiért életét a semmittevésnek szentelte; amire azt felelte, az embernek csak a cselekedeteiért kell jótállnia, a tétlenséggel töltött időért nem. Ebben téved: az igazságszolgáltatás megtalálja a naplopókat, és példásan meg is bünteti őket.

Csak hogy a tehetségtelen és mihaszna írók ellen is ugyanolyan szigorú törvény kéne, mint amilyen már van a csavargók meg a dologkerülők ellen. Bizony, akkor sokakat elzavarnának, engem is, de száz más is. És ez egy cseppet sem tréfa: utóvégre tünet a grafománia is ebben a sarkaiból kifordult világban. Hát mikor, melyik időszakban írtunk mi annyit, mint amennyit a polgárháborús zavargások kezdete óta? És írtak-e a rómaiak valaha is annyit, mint amennyit a birodalom összeomlásának idején? Attól, hogy kifinomultabbak az elmék, még senki se lesz bölcsebb egy társadalomban: és az embereknek tulajdonképp idejük se nagyon maradna az ilyen szorgos

semmittevésre⁶, ha minden figyelmüket teendőikre összpontosítanák, és ha lelkiismeretesen, nem pedig ímmel-ámmal látnák el a megbízatásukkal járó feladatokat. Mindannyian hozzájárulunk valamivel a világ romlottságához: egyikünk az árulást hozza a közösbe, másikunk az igazságtalanságot, hitetlenséget, zsarnokoskodást, kapzsiságot vagy kegyetlenséget, mégpedig aszerint, hogy kinek mekkora a hatalma; a kiszolgáltatottabbak, köztük jómagam is, ezt már csak ostobasággal, hiúsággal meg semmittevéssel tudják kiegészíteni. Az az időszak, amikor annyi sorscsapás ér minket, úgy látszik, a hiábavaló dolgokkal való foglalkozásé is. De hát amikor a galád-ság annyira általános, majdhogynem dicséretes is, ha valamilyen haszontalansággal köti le magát az ember. Csak azzal vigasztalhatom magam, hogy feltehetően az utolsók közt leszek azoknak a sorában, akikre ilyesmiért lesújt a törvény. És amíg a nálam sürgősebb esetekkel van elfoglalva, lesz bőven időm megjavulásra; már csak azért is, mert úgy gondolom, aligha volna észszerű az apró bűnökkel kezdeni, amikor a nagyok valósággal elárasztanak minket. Méltán mondta az orvos Philotimos is annak a férfinak, aki ugyan fájós ujjával kereste fel, de akinek lerítt az arcáról meg érezni lehetett a leheletén is, hogy fekélyes a tüdeje: „Kedves barátom, én bizony a te helyedben nem vesztegetném egy levált körömre a drága időt.”⁷

Hogy a témánál maradjak, saját szememmel láttam, hogy idestova néhány esztendeje egy – emlékezetem szerint – köztisztületben álló férfi, ráadásul legnagyobb bajaink közepett, amikor már nem volt, mint ahogyan ma sincs, se törvény, se igazságszolgáltatás, se hivatalát ellátó bíró, nem röstellt mindenféle szánalmas rendeletet hozni az öltözködés, az étkezési szokások meg a perrendtartás megreformálására⁸. Csak azért etetik a félrevezetett népet ilyen komolytalanságokkal, hogy azt ne higgye, teljesen megfélemedtek róla. Persze, azok se sokkal különbek, akik nem átallják olyan népnek előírni, hogy milyen táncokat táncolhat, milyen játékokat játszhat, és milyen szavakat vehet a szájára, amelyik nyakig merül az erkölcsi fertőben. Nem akkor jön el a mosakodás meg a tisztálkodás ideje, amikor már ledöntött minket lábunkról a láz. Az ilyesmit hagyjuk a spártaiakra; ők, amikor valamilyen veszedelemben kockázatos vállalkozásba fogtak, előtte mindig gondosan megfésülködtek, és rendbe szedték az üstöküket.⁹

Ami engem illet, nekem is megvan az a rossz szokásom, hogy ha a lábaim félre van taposva, akkor már az se zavar különösebben, hogy az ingem-zekém is lomposan lóg rajtam: én még a rendetlenséget sem szeretem csak úgy félbe-szerbe. Ha már amúgy is zilált vagyok, hadd legyek még ziláltabb. Ilyenkor egykettőre kitör belőlem a kétségbeesés, hagyom, hadd

sodorjon az ár, és ahogy mondani szokás, a nyelet is utánahajítom a fejszének. Amikor rosszra fordulnak a dolgok, makacsul én is besegítek: ilyenkor úgy érzem, nem is vagyok rá méltó, hogy törődjek magammal; ahogyan a jóban, ugyanúgy a rosszban is szeretem a teljességet.

Különleges kegye a sorsnak, hogy az ország romlása egybeesik az egészségem megromlásával. Hogy most bajaim tetézi, azt még mindig könnyebb elviselni, mintha annak idején a nyugalmam borította volna fel. Erről a mi balsorsunkról csak indulattal tudok beszélni: szívem nemhogy meghunyászkodna, inkább tüskéket növeszt. Engem, másokkal ellentétben, nem akkor vesz elő a jámborság, amikor rosszul, hanem – Xenophón útmutatásának vagy legalábbis okfejtésének megfelelően – akkor, amikor jól megy a sorom, és inkább fordítom hálából ájtatos szemem az égnek, semmint könyörgésül. Sokkal nagyobb gonddal ápolom az egészségem, amikor virul, mint amikor faképnél hagy. Mások a megpróbáltatásokból meg a sorscsapásokból szűrik le a tanulságokat, én a felhőtlen jólét időszakából. Mintha a gondtalan jólét eleve összeegyeztethetetlen volna a jó lelkiismerettel, sokakban csak a balsors ébreszti fel az emberséget. Engem viszont a boldogság is szerénységre és visszafogottságra buzdít. A rimánkodás levesz a lábamról, a fenyegetés megkeményít; ha kedvemet keresik, engedek, ha meg akarnak félemlíteni, megmakacsolom magam.

Az emberi természet már olyan, hogy a külhonit mindig szebbnek látja a magáénál, és örömét leli az utazásban meg a változatosságban.

Ipsa dies ideo nos grato perluit haustu

*Quod permutatis hora recurrit equis.*¹⁰

Én legalábbis ilyen vagyok. Akik minderről ennek ellenkezőjét állítják, vagyis akik jól érzik magukat az övéik társaságában, akik úgy gondolják, hogy amijük van, az becsesebb a másokénál, és akiknek mindig az a legszebb, amit odahaza saját házuk táján látnak, ha bölcsőbbnek nem is bölcsőbbek nálunk, de boldognak mindenképp boldogabbak. A bölcsességüket nem irigylem, a jószerencséjüket azonban igen.

Engem viszont vonz és izgat minden, ami új és ismeretlen, és sok egyéb körülmény mellett, ez a mohó kíváncsiság is közrejátszik abban, hogy anyyira szeretek utazni. Alig várom, hogy végre magam mögött hagyjam a ház körüli teendőket ezernyi gondját-baját. Bármennyire jó dolog – még ha csak egy szénapajtában is – másoknak dirigálni, és látni, hogy a ház népe engedelmesen végre is hajtja a mondottakat, egyhangú élvezet ez, hamar ráun az ember. És a sok aggodalomról, vesződségről, amivel mindez szükségszerűen együtt jár, még nem is beszéltem. Hol az nyomasztja az embert, hogy

a birtokain élők nyomorban tengődnek, hol az, hogy peres ügybe keveredett a szomszédsággal, hol az, hogy már megint megrövidítették valamivel:

*Aut verberatae grandine vineae,
Fundusque mendax, arbore nunc aquas
Culpante, nunc torrentia agros
Sidera, nunc hiemes iniquas;*¹¹

És akkor is örülni kell, ha az év felében legalább egy olyan időszakot ad a Jóisten, aminek termésével elégedett a tisztartód, arról a szorongásról már nem is beszélve, hogy ami idő jó a szőlőnek, az tönkre ne tegye a legelőket:

*Aut nimis torret fervoribus aetherius sol,
Aut subiti perimunt imbres, galidaeque pruinae,*¹²

És mindehhez azt is vegyék még hozzá, hogy akárcsak a vadonatúj és formás lábbelink esetében, amiről csak mi tudjuk, milyen kegyetlenül töri a lábat,¹³ senki idegen nem tudhatja, mennyi pénzbe kerül, és milyen nagy áldozattal jár fenntartani a látszatot, hogy nincs semmi baj a házunk táján, és hogy milyen nagy árat – talán túlságosan is nagyot – fizetünk mi mindezért.

Már javában benne jártam a korban, amikor én magam is kedvet kaptam a ház körüli ügyek intézéséhez. A felmenőim jó ideig levették a vállamról ezt a felelősséget. Addig mással töltöttem az időt, olyan dolgokkal, amik jobban illettek az alkatomhoz. Mindenesetre, én legalábbis úgy látom, ez a foglalatosság nem is annyira nehéz, mint inkább rettenetesen időrabló. Aki más dolgokra is képes, az ezzel sem fog szégyent vallani. Habár egyáltalán nem biztos, hogy ez a leggyorsabb út a meggazdagodáshoz. Ha ez lett volna a célom, inkább királyok szolgálatába állok, annál jobban semmi sem jövedelmez. Nem is tartok én igényt egyéb hírnévre, hacsak arra nem, hogy ha gyarapítani semmivel se gyarapítottam, de el sem tékoztam a vagyonomat; és remélem, a hátralévő éveimben is így lesz, annál is inkább, mivel ugyanolyan alkalmatlan vagyok a jóra, mint a rosszra, és nekem csakis az a fontos, hogy háttérbe húzódva éljem az életem, és semmi-vel ne hívjam fel magamra a figyelmet – amit meg is tehetek, hála Istennek.

Ha úgy fordulnak a dolgok, okosabb észszerű takarékoskodással eliszkolni a szegénység elől. Én is ehhez tartom magam, és mindig van erőm változtatni az életmódomon, még mielőtt rávisz a szükség. Elég edzett vagyok ahhoz, hogy ha alább kell is adnom, ne szenvedjek miatta, beérem én sokkal kevesebbel is, mint amennyim van, sőt, én még a kevésnek is tudok örülni. *Non aestimatione census, verum victu atque cultu, terminatur pecuniae modus.*¹⁴ A szükségleteim messze nem tartanak igényt a vagyonom egészére,

a balsors itt-ott bátran kiharaphat belőle anélkül, hogy a veszteség eleven húsomba váгна.

Amikor otthon tartózkodom, bármennyire is járatlan vagyok ezekben a dolgokban, és bármennyire le is nézem őket, sohase mulasztom el valamra venni, még ha kelletlenül is, a ház körüli teendők ezernyi gondjából. Egyébként is, attól, hogy a saját végemen kedvem szerint égetem a gyertyát, a másik vég¹⁵ nem lát hiányt semmiben.

Az utazással az a baj, hogy sokba kerül, sokkal többbe, mint amennyi pénzt én ilyesmire kiadhatok; kíséret nélkül sohase vágok neki az útnak (a kelleténél sokkal több embert nem szoktam magammal vinni, éppen csak annyit, amennyi nélkül a magamfajta embernek nem ildomos kimozdulnia hazulról); amiért is, ha nagy néha rászánom magam, igyekszem olyan rövidre fogni, amilyen rövidre csak lehet. Én utazásra csak a fölösleget, csak a megtakarított pénzemem költöm, ezért is igyekszem türelemmel kivárni a kedvező alkalmat, és a mindenkori jövedelmem szerint inkább későbbre időzítve az indulást. Arra meg különösen vigyázok, hogy az utazás élvezete meg ne keserítse valahogy az odahaza töltött idő örömeit. Épp ellenkezőleg, arra törekszem, hogy a kettő kölcsönösen megfűszerezze, megédesítse egymást.

A Jószerencse abban is kezemre játszott, hogy hivatásomnak hála¹⁶ mindmostanáig kényelemben és kellemesen élhettem az életem, nem kellett kemény munkával gyarapítani vagyonomat, hogy a népes családnak halálom után legyen mit aprítani a tejbe. Ha egyetlen lányom nem éri be azzal, ami nekem még sok is volt, az legyen az ő baja. És ha ilyen meggondolatlan, tulajdonképpen meg sem érdemli, hogy ennél több hulljon az ölébe. Phocion esetéből okulva¹⁷, ha a gyerekeink olyanok, mint mi, akkor bőven elég annyit hagyni rájuk, amennyi nekünk is jutott. Nem értek egyet Cratesszel¹⁸! Ő egy bankárra bízta pénzét, a következő kikötéssel: ha kiderül, hogy a gyerekei ostobák, legyen övék a pénz, ha viszont kiderül, hogy van magukhoz való eszük, akkor ossza szét a legostobább emberek között. Mintha bizony az ostobák azt mindenképp tudnák, hogyan lássák hasznát a gazdagságnak, ha egyszer ellenni nem tudnak nélküle!

Akárhogyan is, érjen bármekkora kár távollétemben, amíg az elviselhető, nem adhat rá okot, hogy a nyomasztó otthonmaradást válasszam utazás helyett. Utóvégre olyan úgy sincs, hogy minden rendben legyen a ház körül. Egyszer egyik bérlővel gyűlik meg a bajom, másszor másikkal¹⁹. Hiába tartod rövid pórázon a cselédeket, hiába tartod nyitva a szemed, sokszor – amiként sok más esetben is – még a saját éberséged is ellened fordul.

Pedig mindig is igyekszem magam távol tartani a bosszúságtól, egyáltalán nem törekszem rá, hogy minden gondról-bajról azonnal tudomást szerezzek. De hiába, ha akarom, ha nem, odahaza így is minduntalan belebotlok valamilyen galibába, és azokra a svindlikre jövök rá legelőbb, amiket legnagyobb igyekezettel próbálnak elsumákolni. Olyan is akad szép számmal, aminek eltussolásához még én is besegítek, csak hogy ne főjön a fejem miatta. Megannyi gond, és ha egyik-másik jelentéktelenebb is, azért az is csak gond. Nemritkán a legapróbb és legjelentéktelenebb ügyek a legidegesítőbbek, és ahogyan az apró betűs írás is fárasztja meg rontja az ember látását, ugyanúgy a csip-csup ügyek borítanak ki minket legjobban. A pszilicsaré gondok, ha csóstitül zúdulnak ránk, sokszor jobban földhöz vágznak, mint egyetlen komolyabb baj. És minél szúrósabbak és hegyesebbek a házi gondok tüskéi, annál fájdalmasabbak, mert többnyire váratlanul és felkészületlenül ér minket a szúrásuk.

Nem erényem a bölcs távolságtartás; engem annál inkább nyomasztanak a hétköznapi bosszúságok, minél súlyosabb a baj, és hogy mi mennyire súlyos, az nemcsak attól függ, hogy milyen formát öltenek ezek a bajok, meg hogy éppen miről van szó, hanem sok mástól is. Én az efféle dolgokban sokkal világosabban látok a köznépnél, amiért a teherbíró képességem is nagyobb. De ha idegesíteni nem idegesít is a sok galiba, azért nagyon is nyomaszt. Bizony, törekeny dolog az élet, könnyű a nyugalalmát megzavarni. Mihelyt bűnnek eresztem a fejem, *nemo enim resistit sibi cum coeperit impelli*²⁰, bármilyen hitvány kis ügyről legyen szó, azonnal előnt a bosszúság, és ettől fogva szinte minden tápot ad neki, úgyhogy egykettőre akkora benem a feszültség, hogy majd szétrobbanok.

*Stillicidi casus lapidem cavat.*²¹

Engem sírba visznek ezek a cseppenként adagolt mindennapi bosszúságok. Egyszerűen nem tudom túltenni magam rajtuk. Ezek ugyanis szünet nélkül szorongatják az embert, főleg ami a ház körüli gondokat illeti, és ha az egyiket nagy nehezen megoldod, már ott a következő.

Ha távolról és összességében nézem pénzügyi helyzetem, mindig úgy látom, talán mert nem egészen pontosak az emlékeim, hogy az sokkal virágzóbb, mint ahogy számításaim vagy reményeim szerint gondolhattam volna. Pedig mindig úgy érzem, sokkal többet költök, mint amennyit megengednek a lehetőségeim: hiába, a pénzesládám bolondját járattja velem. De ha az ember nyakig merül egy dologban, hogyan is láthatná annak minden kis darabját.

*Tum veri in curas animum diducimur omnes.*²²

Ilyenkor sok mindenre vágyom, és sok mindentől félek. Nem különösen nehéz hátat fordítani mindennek, pokoli nehéz viszont úgy szembenézni a házi gondokkal, hogy közben nyugodt maradjon az ember. Bizony, nem kellemes ott az élet, ahol bármerre néz az ember, mindenütt csak nyűgös tennivalót lát vagy bosszantó hanyagságot. Ezért van az, hogy más házában sokkal jobban érzem magam, ott vidám vagyok, felszabadult, és a viselkedésem is sokkal természetesebb. Egyetérték Diogenésszel; amikor egy alkalommal megkérdezték tőle, melyik bort tartja legjobbnak, gondolkodás nélkül rávágtá: „A másét!”

ÁDÁM PÉTER fordítása

JEGYZETEK

¹ A Csordás Gábor-féle teljes magyar Montaigne (Michel Eyquem de Montaigne: *Esszék*, I. köt. [2001], II. köt. [2002], III. köt. [2003], fordította Bajcsa András nyomán Csordás Gábor, Pécs, Jelenkor) ma már csaknem húszéves (arról nem beszélve, hogy a Bajcsa-féle alapszöveg, amellyel Csordás Gábor dolgozott, a hatvanas-hetvenes években született). A magam részéről Montaigne-t, az enyhén archaizáló Csordás-féle változattól eltérően, mai köznyelven szólaltatom meg, különleges figyelmet fordítva arra a – meglehetősen csapongó és első olvasásra nem is mindig világos – logikai szátra, amire a szerző a mondatait felfűzi. A két fordítás a szövegértelmezést illetően is erősen eltér egymástól, de a kettő között megítélésem szerint az a legnagyobb különbség, hogy a magam részéről sokkal gyakrabban élek az *explicitáció* átváltási műveletével. Egy új fordítás, még ha van másik is, azt hiszem, nem szorul igazolásra, már csak azért sem, mert ahogyan egy Beethoven-szonátát is többféleképpen lehet eljátszani, és egyik interpretáció sem teszi feleslegessé a másikat, úgy a Montaigne-képünk is csak gazdagodhat, ha az *Esszék* szerzője több fordító hangján is megszólít minket. Az itt bemutatott szemelvény a következő kiadásból készült: Montaigne: *Les Essais*, édition révisée par Denis Bjaï, Bénédicte Boudou, Jean Céard et Isabelle Pantin, La Pochothèque, Livre de Poche, LGF, 2001, 1476–1485.

² A Prédikátor könyve, I./2.

³ A nyelvtanírót, akinek valójában Didymos a neve, Jean Bodin tévesztette össze Diomedesszel. Seneca egyik művében négyezer könyvről beszél.

⁴ Pythagorász a hagyomány szerint öt év némaságot írt elő a tanítványainak.

⁵ Montaigne feltehetően a római császár Galbára gondol.

⁶ Montaigne az írói tevékenységre céloz.

⁷ Az esetről Plutarkhosz ír egyik könyvében.

⁸ Vagy a bordeaux-i bírói testület 1583-ban elhunyt elnökéről, Lagebáton-ról vagy – Pierre Villey szerint – Michel de l’Hospitalról van szó.

⁹ Montaigne Hérodotosz nyomán a thermopülai csatára céloz.

¹⁰ Csak azért ragyog fel oly fényesen az új nap, mert pihent lovakkal vár a hajnali óra (Petronius).

¹¹ Horatius: *Énekek*, III. 1., 29–32: „sem a szüret, hogy lesz-e (a jég miatt), / sem gazdaságunk (mert hogy a sarjadást / hol sok meleg gátolja, hol sok / víz, hol csak a gonoszat tevő tél).” Ford. Illyés Gyula.

¹² Lucretius, V. 205–207: „Azt felperzselt túlzott hőségével a napfény / Vagy gyorsan jött zápor, dér meg fagy teszi tönkre, / Vagy viharos szél örvénylő forgása ledönti.” Ford. Tóth Béla.

¹³ Paulus Aemilius konzulról van szó, ő – legalábbis Plutarkhosz szerint – e szavakkal taszította el új eleségét: „Látjátok ezt a lábbelit, szép is, új is, de azt csak én tudom, hogy töri a lábam.”

¹⁴ Cicero: *A sztoikusok paradoxonjai*, VI. (50) 336: „Csakhogy a gazdagság mértékét nem a vagyon nagysága, hanem az életmód meg az életkörülmények szabják meg”, ford. Bollók János.

¹⁵ Vagyis Montaigne rokonsága és házanépe, mindazok, akikről gondolkodnia kell.

¹⁶ Montaigne 1556-tól 1570-ig a bordeaux-i törvényszék bírása, 1581-től 1585-ig pedig Bordeaux polgármestere.

¹⁷ Montaigne Plutarkhosz Phocion-életrajzára céloz.

¹⁸ Diogenész Laertiosz: *Crates élete*, VI., 88.

¹⁹ Nehezen értelmezhető mondat (Les négociés, tantôt d’une maison, tantôt d’une autre, vous tirassent.). Nem derül ki, hogy pontosan mi a gond, aminthogy az sem, hogy maga a ház-e a probléma vagy a benne lakó(k). Tovább nehezíti az értelmezést, hogy a francia *négoce* szó olyan dolgot is jelenthetett, amit a beszélő valamilyen oknál fogva nem akar szabatosan megnevezni.

²⁰ „Nem beszélhet ellenállásról az, aki egyben is enged”, Seneca, XIII. levél.

²¹ Lucretius, I. 307: „Vájj a hulló csepp a követ”, ford. Tóth Béla.

²² Vergilius: *Aeneis*, V. 720: „elméjére a gond most tör csak, minden irányból.” Ford. Lakatos István.